

VERDIEPINGSARTIKEL BIJ www.reformatieonderwijsnu.nl

9. Het Concilie van Trente als kristallisatiepunt van de katholieke reformatie

Wim de Kok

De katholieke kerk telt in haar lange geschiedenis 21 oecumenische concilies, kerkvergaderingen waarvoor de paus in ieder geval alle bisschoppen en alle generaal-oversten van de kloosterordes uitnodigt. Er worden vraagstukken behandeld over geloof en kerkorganisatie. In deze reeks is het Concilie van Trente in het midden van de zestiende eeuw de negentiende bijeenkomst. Daarna vinden nog slechts twee oecumenische concilies plaats: het Eerste Vaticaans Concilie van 1869-1870 en het Tweede Vaticaans Concilie van 1962-1965. De besluiten van Trente zijn dus honderden jaren in stand gebleven en vele daarvan zijn ook nu nog geldig.

De weg naar het Concilie van Trente

In de zestiende eeuw, de eeuw van de Reformatie en Contrareformatie, is er alle aanleiding voor de paus om met zijn medebisschoppen te overleggen over de meningen van de vele reformatische critici. Een eeuw eerder was op het Concilie van Konstanz (1414-1418) nog afgerekend met de ketterse opvattingen van Jan Hus door hem op de brandstapel te plaatsen. Een eeuw later kunnen de reformatoren via excommunicatie wel buiten de kerk gezet worden, zoals bij Luther gebeurt, maar door vorstelijke of stedelijke bescherming kunnen ze hun afwijkende geloofsovertuigingen blijven verspreiden. En met groot succes!

Al eerder in de geschiedenis van de kerk worden misstanden bestreden. Zo verbiedt het Eerste Lateraans Concilie in 1123 niet voor niets de verkoop van kerkelijke functies (simonie) en het samenwonen van priesters met vrouwen. In het begin van de zestiende eeuw zijn er nog steeds grote irritaties over misdragingen van zowel kerkelijke leiders als parochiepriesters en over de verkoop van aflaten. Maar er is veel meer aan de hand. Er zijn ook grote vragen bij de door de kerk gehanteerde bijbelvertalingen en er worden twijfels geuit over verschillende theologische standpunten, bijvoorbeeld met betrekking tot de sacramenten. Het instituut 'kerk' wordt zelfs ter discussie gesteld. Alle reden dus om snel een nieuw oecumenisch concilie te beleggen: essentiële

geloofswaarheden moeten opnieuw doordacht en geformuleerd worden en de hele kerkorganisatie moet tegen het licht gehouden worden.

Waarom duurt het dan bijna dertig jaar na het eerste publieke optreden van Maarten Luther voor er een nieuw concilie geopend kan worden? Wel, er zijn veel hobbels te nemen en de uitkomsten van dat overleg staan van tevoren allerm minst vast. De pausen vrezen dat zij door de druk van een concilie overruled kunnen worden; koning Frans I van Frankrijk vreest een overheersende invloed op dat concilie van de machtige keizer van het Duitse Rijk, Karel V; oorlogen tussen die twee vorsten zorgen herhaaldelijk voor uitstel; er is onenigheid over de vraag of de reformatoren zelf wel of niet uitgenodigd moeten worden om hun zienswijzen toe te lichten; en dan is er nog ruzie over de plaats van vergaderen: een stad in de Kerkelijke Staat of ergens in het Duitse keizerrijk, waar zich de grootste problemen voordoen. Het uiteindelijke compromis op dit laatste punt wordt het prinsbisdom Trente, dat een vorstendom is in het Duitse Rijk, maar in Italië gelegen is en bestuurd wordt door een bisschop. Het is dan paus Paulus III die uiteindelijk in 1545 in Trente een concilie bijeenroept.

Een concilie in drie bedrijven

De eerste zittingsperiode van het Concilie van Trente duurt nog geen anderhalf jaar: van half december 1545 tot half maart 1547. Hoewel er aanvankelijk slechts 29 bisschoppen en kardinalen aanwezig zijn, aangevuld met tientallen generaal-oversten, theologen en ambassadeurs van verschillende vorstenhoven, gaat men voortvarend van start en komt men tot een hele reeks van concept-besluiten. Dat komt deels omdat de reformatoren (nog) niet aanwezig zijn en de meeste van die teksten betrekking hebben op theologische kwesties. De kerk-organisatorische twistpunten worden naar achteren geschoven. De concilievaders gaan ervan uit dat het goed is voor de katholieke kerk om zo snel mogelijk duidelijkheid te verschaffen over de leerstellige zaken die door de reformatoren bestreden worden. Zo stelt men tegenover Luther en de zijnen al vrij snel vast, dat voor een goed begrip van de goddelijke openbaring zowel de Bijbel als de uitleg daarvan door de kerk (de traditie) in gelijke mate van belang zijn. De door Erasmus en vele anderen betwiste Latijnse vertaling van de Bijbel door Hiëronymus, de Vulgaat, wordt opnieuw tot officiële tekst van de kerk verheven. Over de rechtvaardigingsleer, dus de vraag hoe je ervoor kunt zorgen dat je na je dood tot de hemel kunt worden toegelaten, wordt herbevestigd dat dat kan op basis van geloof én van goede werken en niet louter door het geloof, zoals Luther gesteld had. En ook over de sacramenten is men duidelijk: het zijn er zeven en niet alleen de doop en de avondmaalsviering, zoals verschillende reformatoren verkondigen. Met elkaar zijn deze voorlopige concilie-uitspraken duidelijke contrareformatorische standpunten. Maar over de residentieplicht voor de bisschoppen, de eis dat bisschoppen in hun bisdom moeten wonen, wordt men het niet eens. Vele bisschoppen in het bestuursapparaat van de kerk, de curie, zouden hierdoor naar verre gebieden buiten Rome moeten verhuizen en

daardoor hun lucratieve banen in Rome moeten opgeven. De ruzie hierover loopt zo hoog op dat de paus tot een afkoelingsperiode besluit en het concilie verplaatst naar Bologna, een stad in zijn eigen Kerkelijke Staat. De Duitse bisschoppen weigeren die verhuizing en het concilie wordt verdaagd zonder dat formele besluiten zijn genomen.

In 1551 begint na zware druk van keizer Karel V de tweede zittingsperiode van het concilie, opnieuw in Trente. Men besteedt uitvoerig aandacht aan de verschillende sacramenten en men legt met betrekking tot de eucharistie de transsubstantiatieleer vast: door de consecratiewoorden veranderen brood en wijn werkelijk (maar niet zichtbaar) in lichaam en bloed van Christus. Ook op dit punt een scherp en duidelijk antwoord aan de reformatoren. Hoewel nu verschillende protestantse delegaties het concilie mogen bezoeken, blijkt er van werkelijk inhoudelijk overleg geen sprake. Inmiddels zijn de leerstellige verschilpunten tussen de rooms-katholieke kerk en de reformatorische groeperingen duidelijk gemarkeerd en niet meer te overbruggen. Het ideaalbeeld van Karel V om via conciliair overleg de eenheid in de kerk te herstellen, vervliegt. Als dan door protestantse vorsten ook nog nieuwe gewapende acties in het keizerrijk ondernomen worden, wordt het concilie (in 1552) voor de tweede keer verdaagd.

Hierna wordt in 1555 in het Duitse keizerrijk de Godsdienstvrede van Augsburg gesloten, waarbij bepaald wordt dat voortaan elke vorst of rijksstad zelf bepaalt welke godsdienst in het eigen gebied zal zijn toegestaan. Karel V ervaart dit als een nederlaag en trekt zich teleurgesteld terug. Hij gaat in 1556 'met pensioen' in zijn kloosterpaleis San Yuste in Spanje. Hij laat het keizerrijk over aan zijn broer Ferdinand I.

Op aandringen van Karels zoon, de fervent katholieke koning Filips II van Spanje (en de Nederlanden), wordt in 1562 het Concilie van Trente heropend. Sommige controversiële punten blijven dan echter onbeslist, zoals het toestaan van de lekenkelk (het ter communie gaan onder twee gedaanten, dus met brood en wijn). Over andere zaken wordt men het spoedig eens: de residentieplicht voor de bisschoppen, de verplichting in elk bisdom een seminarie voor de opleiding tot priesters te vestigen en er komt een verbod op de verkoop van aflaatbrieven. Voor alle kloosterlingen wordt privébezit verboden en de hervorming van de curie wordt aanbevolen, maar ter uitvoering aan de paus overgelaten. In 1563 wordt het Concilie van Trente afgesloten met de plechtige bevestiging van het bestaan van het vagevuur en van de betekenis van Maria en de overige heiligen als middelaars tussen de gelovigen en God. Begin 1564 worden alle conciliebesluiten door de paus bevestigd. En over de controversiële punten neemt hij uiteindelijk zelf een beslissing.

De betekenis van het Concilie van Trente

De impact van het Concilie van Trente is groot. Vrijwel alle besluiten blijven van kracht tot het Tweede Vaticaans Concilie vierhonderd jaar later. De tegenstellingen tussen de rooms-katholieke kerk en de kerken van de Reformatie worden niet overbrugd, maar juist duidelijk gemarkeerd. Dat leidt tot onderlinge concurrentie en is mede oorzaak van bloedige conflicten: de godsdienstoorlogen in Frankrijk (1562-1598), de Tachtigjarige Oorlog tussen de Nederlanden en Spanje (1568-1648) en de Dertigjarige Oorlog in het Duitse Rijk (1618-1648) maken tienduizenden slachtoffers. De katholieke kerk hervindt door het Concilie van Trente een nieuw zelfbewustzijn onder een meer dan ooit sturende leiding van de pausen. De uitwerking van de conciliebesluiten is veelomvattend. De opnieuw geformuleerde kerkelijke en theologische standpunten vinden hun neerslag in een catechismus en een eenduidige geloofsbelijdenis. Boeken met in de ogen van de kerkelijke leiding gevaarlijke of twijfelachtige inhoud komen op de Index, een lijst van voor katholieken verboden geschriften. De opleiding van priesters wordt door de verplichte seminaries sterk verbeterd en de bisschoppen moeten voortaan theologisch hooggeschoold zijn. De kloosterorden worden strenger gecontroleerd op naleving van de kloosterregels en zedelijk gedrag. In cultureel opzicht is er sprake van verwijdering tussen de door katholieken en door protestanten gedomineerde gebieden. De typisch katholieke barok met zijn rijkdom aan heiligenbeelden, religieuze afbeeldingen en ornamenten is in delen van Europa en in de missielanden in andere werelddelen een blijvend onderdeel van de cultuur geworden.

Literatuur

- Pierre Chaunu (red.): De Reformatie. De 16^e eeuwse revolutie in de kerk, Abcoude, 1990.
- John W. O'Malley: Trent. What Happened at the Council, Harvard, 2013.
- L. Praamsma: De Contra-Reformatie II (het Concilie van Trente), hoofdstuk XIII in De Kerk van alle Tijden, verkenningen in het landschap van de kerkgeschiedenis, Franeker, 1980.
- H. Tüchle: Reformatie, deel V in Rogier, Aubert en Knowles (red.) Geschiedenis van de kerk in tien delen, Hilversum, 1968.
- Lucipedia, digitale theologische encyclopedie: Het Concilie van Trente (1545-1563), Tilburg University, 2011-2018.